Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Kış / Winter Sayı/Issue: 46
Sayfa / Page: 97-116
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 02.09.2019
Kabul/Accepted: 21.11.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

EKONOMİK KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE TEORİK BİR DEĞERLENDİRME

A THEORETICAL EVALUATION ON TURKISH ECONOMY: THE RELATION BETWEEN ECONOMIC DEVELOPMENT AND HUMAN CAPITAL

Öğr. Gör. Ömer EMİRKADI
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Araklı Ali Cevat Özyurt Meslek Yüksek Okulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0001-5808-249X, emirkadi@ktu.edu.tr

Öz

Ekonomi yazınında büyüme ve kalkınma kavramları benzer birer kavramlarmış gibi düşünülmektedir. Oysa kalkınma kavramı, reel gelirde yaşanan artışlarla beraber, toplumsal yapıda meydana gelen bir değişim ve dönüşüm süreci biçiminde tanımlanmaktadır. Nitekim kalkınma süreci, büyümeyi de kapsayan ve elde edilen büyümeden daha kapsamlı bir kavram olarak ifade edilebilir.

Ekonomilerin arzulanan gelişmişlik seviyesine erişmelerinde iktisadi bakımdan kalkınmaları büyük önem taşımaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için de o toplumun bilgi ve teknoloji üretmesi ve elde edilen bu kazanımları da en iyi biçimde kullanması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bilgiyi üretebilmek içinde eğitim seviyesi yüksek ve sağlıklı bireylere gereksinim duyulmaktadır. Çalışmanın özünü oluşturan beşeri sermaye kavramı; klasik üretim faktörlerinin başında gelen ve üretim sürecine somut katkılar sağlayan emeğin, süreç içerisinde edindiği bilgi, yetenek ve deneyim gibi birikimlerinden meydana gelmektedir. Aynı zamanda tüm söz konusu bu unsurlar üretim sürecini kolaylaştırarak, üretim artışlarına yol açacak yeni teknolojik uygulamaların bulunup, etkin bir şekilde kullanılmaları ile ekonomik büyüme sürecine de katkı sağlamaktadırlar.

Çalışmada; ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesinde, tek faktör olarak yalnızca fiziki sermayenin kâfi gelemeyeceği düşüncesiyle, kalkınma ve çeşitli beşeri sermaye göstergeleri arasındaki ilişkinin ortaya konularak oluşan etkileşimin, Türkiye ekonomisi özelinde bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ekonomik kalkınma, beşeri sermaye, Türkiye.

Abstract

Growth and development in the jargon of economics are thought to have the same meaning. However, development is defined as an alteration and transformation process, emerging in social structure with the increases in real income. Therefore, development may be defined as a more comprehended process including growth.

In reaching the desired level of economic progress, development plays a crucial role. In order to achieve development, the society has to produce information and technologies and also has to utilize from the gains in the best manner. In order to produce and process information, high level of education and healthy individuals are needed. The Human capital notion, constituting the main structure of this study and which is the main factor in conventional production, occurs from the accumulation of information, ability, and experiences that are gained during the process by the labor that makes concrete contributions to the production process. At the same time, all these elements facilitate the production process and contribute to the economic growth process by finding new technological applications that will lead to production increases and using them effectively.

The aim of this study is to suggest that real capital, as a capital factor, is not sufficient alone, and, by puting forward the relationship between development and human capital indicators, to analyze this relationship in the context of Turkish economy.

Keywords: economic development, human capital, Turkey.

Giriş

Üretim süreci sonunda çıktı elde edilebilmesi için gerekli olan klasik üretim faktörleri; fizikî (ve beşerî) sermaye, emek ve doğal kaynak vb. girdiler müteşebbislerce birbirinden farklı oranlarda ve farklı teknik bilgi kullanımı ile bir araya getirilmektedir. Bununla beraber çalışma yaşamında emeğin niteliğinin gerek okullarda ve gerekse de işyerlerinde verilen eğitimler yoluyla artması, ülkelerin beşeri sermayesinin de artmasına destek olmaktadır. Bu boyutuyla beşeri sermaye kavramı, emeğin kullandığı tüm bilgi ve becerilerdir.

Temel olarak beşeri sermaye kavramı, üretim süreci içerisinde yer alan emeğe ait olan ve geride kalan üretim faktörlerinden hem daha fazla randıman elde edebilmek, hem de bunların daha etkin kullanılmalarına olanak sağlayan bilgi, yetenek, deneyim gibi tüm olumlu değerlerin toplamıdır (Bal vd., 2014: 1) şeklinde tanımlanabilir. Beşeri sermayenin gelişimine dönük yapılan yatırımlar, aynı zamanda bir taşma-yayılma etkisi meydana getirerek fiziki sermaye yatırımlarını da artırdığından, büyüme süreci üzerinde de pozitif bir etki yapabilmektedir (Barro, 1991: 409). Aynı zamanda beşeri sermayeye yatırımları, bireylerin öncelikle sağlığını koruyarak akabinde gelirlilerini arttırmakta ve zincirleme bir etki ile eğitimle-

rine ve becerilerine de destek olmaktadır. Böylelikle bireylerin artan yetenekleri, üretimde kalite ve verimlilik artışını da beraberinde getirmektedir (Şahin ve Durmuş, 2019:405).

Saxton vd. (2000: 30), beşeri sermaye kavramının tanımını; bireylerin emek piyasalarında çalışmaları sonucunda kazandıkları ücretlerin piyasa değerinin artırılabilmesi için, elde ettikleri her türlü beceri, deneyim ve birikim olarak yapmıştır. Bontis'e göre (1999:445) de bu kavram; firma çalışanlarının bireysel olarak edindikleri ve üretim yapabilmek için gereken performans işlevlerini içeren tüm bilgi, beceri, yetenek ve tecrübelerin toplamıdır. Bir başka tanıma göre beşeri sermaye; toplumsal beklentilerin karşılandığı koruyucu ve tedavi edici nitelikli bir sağlık sisteminin varlığı ile teknolojiyi üreten ve onu kullanan, insan haklarının gelişmiş olduğu, bir diğer anlatımla büyük ölçüde gelişimini tamamlamış durumda olan bir ekonomideki en mühim üretim stokudur (Van den Berg, 2013: 82-91).

Beşeri sermaye stokunun meydana gelmesinde ve artışında ön plana çıkan belli başlı unsurlar, beşeri sermaye faktörleri olarak kabul edilmekte olup bu faktörler beş grupta ifade edilmektedir. Buna göre: (1) fertlerin yaşam beklentisi ile yaşama güçleri ve enerjileri üzerinde etkisi olan sağlık hizmetleri; (2) firmalarca düzenlenen hizmet içi eğitim etkinlikleri; (3) temel ve yükseköğretim seviyesinde verilen formel eğitim; (4) tarımsal gelişmeye dönük programları içeren ve yetişkinler için firmalar tarafından organize edilmeyen çalışma programları; (5) değişken iş fırsatlarına uyum sağlamak için yapılan bireysel veya ailece yapılan göçlerdir. Esasında eğitim ve sağlık, kategorize edilen bu unsurlardan en önemlileridir. Bunun da nedeni sağlıklı, eğitimli ve bir o kadar da donanımlı durumdaki emeğin, kapsamlı ve verimli sermayeyi oluşturuyor olmasıdır (Schultz, 1961:9). Eğitim, beşeri sermayenin gelişmesinde kilit öneme sahip ve ön planda olan bir kriterdir. Dolayısıyla da iktisadi kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilirliği açısından bireylerin bilgilendirilmesi başka bir söylemle eğitilmesi bir zorunluluktur. Bir ülkede eğitim seviyesinin belirlenmesinde kullanılan faktörler arasında; eğitim kayıtları, eğitim düzeyi, mali ve fiziki kriterler ile okuryazarlık durumu yer almaktadır.

Beşeri sermayenin diğer bir önemli unsuru da sağlıktır. İnsanların, gerek eğitim alabilmeleri gerekse iktisadi faaliyette bulunabilmeleri ancak ve ancak onların sağlıklı olmalarına bağlıdır. Dolayısıyla sağlık alanında gerçekleştirilen yatırımlar beşeri sermayenin gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Doğum, ölüm ve toplam doğurganlık oranları, bebek ölüm hızı, doğumda beklenen yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı ve kişi başına düşen sağlık harcamaları vb. uluslararası ölçekte yapılan değerlendirmelerde kullanılan en önemli sağlık göstergeleri arasında yer

almaktadır.

Neredeyse 20. yüzyılın ortalarına dek pek fazla önem arz etmeyen ve üzerine yeterince argüman geliştirilmeyen beşeri sermaye kavramı, bu dönemle beraber giderek daha da anlaşılır olurken, birçok araştırmada da kendisine yer edinmeye başlamıştır. Genel geçer kuramların ortaya koyduğu ekonomi politikası uygulamalarının, problemlerin çözümünde yeterli olamaması, beşeri sermaye içerikli yeni yaklaşımlar üzerinde düşünülmeye başlanmasının da önünü açmıştır. 1800'lü yıllara gelinceye dek ekonomik kalkınma açısından yalnızca fiziki sermayenin kâfi olduğu düşünülürken, 1950'li yıllarla birlikte ekonomilerin kalkınma açısından yaşadıkları problemlerin çözümlenmesinde beşeri sermaye kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Yine hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkan içsel büyüme teorileri de, beşeri sermayenin iktisadi kalkınmayı destekleyen bir kavram olduğunu ifade etmiştir.

Beşeri sermaye birikimi özellikle fiziki sermayenin etkinliğini artırırken, aynı zamanda teknolojik gelişmeler üzerinde de uyarıcı bir rol oynamaktadır. Fiziki ve beşeri sermaye birikiminin birlikte kullanımı ile ortaya çıkan teknik bilgi, verimlilik artışı ile uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyerek, uygulanacak iktisat politikalarının da daha fonksiyonel olmasına katkı sağlayacaktır. Bununla beraber günümüz üretim koşullarında fiziki sermaye yatırımları, önemini hâla korurken, gereken fakat ne var ki tek başına yeterli olmayan bir faktördür. Çalışma yaşamı ve üretim süreci boyunca elde edilen bilgi ve birikim sonucu ulaşılan nitelikli işgücünün/beşeri sermayenin, iktisadi faaliyetlere sağladığı olumlu katkılarının yanında, söz konusu kavramın kalkınma üzerindeki etkilerini değerlendirmeye dönük yapılan, teorik ve ampirik çalışmalarda yaşanan dikkat çekici artış ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, beşeri sermayenin iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir kriter olduğunu ortaya koymaktadır. Beşeri sermaye kavramı, iktisadi ajanların hem bireysel, hem de sosyal gelişmelerini destekleyen ve üretimde kullanabilecekleri bilgi, beceri ve deneyimlerinin tümü olarak tanımlanabilir. Son yıllarda üretim fonksiyonun vazgeçilmez unsurlarından birisi durumuna gelen beşeri sermaye, gerek miktar gerekse de verimlilik bakımından, çıktı kalitesinin pozitif şekilde gelişmesine imkân sağlamıştır. Beşeri sermayenin olumlu yönde gelişmesi için; eğitim ve sağlık alanlarında gerçekleştirilen yatırımlar, kalkınma hızında da artışları beraberinde getirmiştir. Bu çeşit yatırımların kamu sektörü kadar özel sektörde de gerçekleştirilmesi, ekonomide pozitif dışsallıkların meydana gelmesine katkı sağlamaktadır (Emirkadı, 2019: 136).

1. Ekonomik Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramının tanımı için çağdaşlaşma, sanayileşme ve özellikle de küresel ölçekte yaşanan bilgi ve üretim teknolojisindeki yeniliklerin takibi gibi toplumsal yaşam üzerinde etkili dolayısıyla da önemli bir değişim ve dönüşüm sürecini yansıtmakta olan diğer kavramların tanımlanmasında olduğu gibi bir uzlaşı bulunmamaktadır. Bu durumun ana sebebi, ülkelerin gösterdikleri değişim ve dönüşüm süreçlerinin, birbirlerinden önemli ölçüde ayrışması ve değişik dinamiklerden etkileniyor olmasıdır. Aynı zamanda kalkınma ifadesine, toplumların değişimi üzerinde etkili olan öğelerin etkinliklerine göre şekillenmekte olan ve sosyal yaşamda görülen dönüşümleri, bunların nedenleri ile ortaya çıkan sonuçları irdeleyen sosyal bilimcilere göre birbirinden farklı anlamlarda yüklenebilmektedir (Yavilioğlu, 2002: 60).

Söz konusu kavram, kişi başına düşen milli gelirde yaşanan reel artışlar olarak da tanımlanırken, ekonomik kalkınma ile kişi başına düşen milli gelirin reel olarak artması ve bu artışın bireyler arasında adil bir biçimde dağıtılması sonucunda, insanların yaşam standardı ve kalitelerinde olumlu yönde değişimleri de beraberinde gelecektir. Böylelikle elde edilen milli gelirin giderek artan bölümü yatırımlara yönlendirilebilecek ve bu gelişmede sermaye birikiminde artış yaşanmasını sağlayacaktır (Türk, 2007: 236). Nihayet kalkınma kavramı, elde edilen gelir artışı ile beraber ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılardaki dönüşümler olarak da tanımlanabilmektedir (Pınar, 2006: 162). Ekonomik büyümeden elde edilen kazanımların tümünün toplumun tamamına yansıması toplumsal kalkınmayı sağlarken; bireysel yansıması da beşeri kalkınmayı oluşturmaktadır (Kunduracı, 2010: 60)

2. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi

Sermaye kavramı hem fiziki hem de beşeri sermayeyi içermektedir. Fiziki sermayeye örnek olması açısından bir işletmenin kurulmasını, üretimde kullanılacak araç gereçleri, her türlü değerli kâğıt ve para benzeri menkul kıymetleri örneklendirmek mümkündür. Beşeri sermayeden kasıt ise bireye yapılan katkı ve kazandırılan her türlü eğitim anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında ekonomik büyümeyi, sadece fiziksel şartları iyileştirerek gerçekleştirmenin mümkün olmadığını anlayabiliriz. Becker, Murpy ve Tamura'nın 1990 yılındaki "Beşeri Sermaye, Doğurganlık ve Ekonomik Büyüme" isimli makalelerinde, fiziki sermayeye oranla diğer beşeri sermaye göstergeleri ve eğitimden elde edilen getirinin, gelişmekte olan ülkelere göre gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Malthusgil değerlendirmelere göre; kişi başına gayrisafi yurt içi hâsıla (KGSYH) ve nüfus artışı arasındaki pozitif yönlü ve teknolojik gelişmeyle

olan sabit ilişki, durağan durumu izah etmektedir. İlerleyen dönemlerde yapılan çalışmalar göstermiştir ki beşeri sermaye, ülkelerin daha hızlı büyümelerine neden olmuş, ancak ülkelerin nüfus artış hızları azaltılmıştır (Deliktaş, 2001: 19).

Neo klasik bakış açısına göre teknolojide yaşanan ilerlemelerin, hızlı nüfus artışı sonucu meydana gelen sorunları ortadan kaldırdığı ve neredeyse artan nüfusun da iktisadi gelişmeleri olumlu yönde etkilediği düşüncesi egemendi (Güneş, 2005: 124). Oysa bugün anlaşılmaktadır ki iktisadi büyüme de nüfus büyüklüğü değil, insana yapılan yatırımlar daha önemlidir. Aynı zamanda1950'li yıllarda yaşanan bilgi toplumuna dönüşüm aşamasında, ekonomilerin fiziki sermaye kadar eğitim düzeyi yüksek işgücüne de hassasiyetle yaklaştıkları görülmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003: 173-196). Kremer de; (1993) teknoloji sürecini nüfusun artan bir fonksiyonu olarak kabul etmekte, nüfusun çoğalmasıyla beraber icat yapacak insanların sayısının, dolayısıyla da bilgi birikiminin artacağını ifade etmektedir.

Lucas, fertlerin kendi üretkenliklerini çoğaltması için farklı etkinliklere vakit ayırması gerekliliğini belirterek, beşeri sermaye teorisinin bireylerin yeteneklerini artırılabileceği vurgulamıştır (Lucas, 1988: 36). Tüm bunlar da beşeri sermayenin niteliğinin artmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında karşılıklı etkileşimin önemli bir sonucu olarak bilgi birikiminin ve teknolojik gelişmelerin kullanıcısı durumundaki beşeri sermayenin edindiği kazanımlar, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, aynı zamanda ekonomide yaşanan pozitif gelişmelerde beşeri sermayenin kalitesi üzerinde etkili olmaktadır (Genç vd., 2009: 49).

Bilgi birikiminin elde edilmesine ilişkin yaşanan tüm süreç (üretimi, işlenmesi ve kullanımı) sadece ve sadece işgücü, başka bir anlatımla insan eliyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla da insana yapılan her tür yatırımın gerek kısa, gerekse de uzun vadede, ülkelerin kalkınma çabalarına olumlu yansımaları olacaktır. Beşeri sermayenin temel unsurlarından olan eğitime dönük harcamalar işgücünün niteliğini artırırken, yapılan sağlık harcamaları da işgücünün verimlilik ve etkinliğinin artmasına imkân sağlayacaktır. Beşeri sermaye yatırımları bir yandan beşeri sermaye birikimini arttırırken, diğer yandan da teknolojinin gelişmesine katkı sağlayarak büyüme sürecine de destek olmaktadır. Öte yandan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin de kaynağını oluşturan bilgi, işgücünün sahip olduğu beşeri sermaye birikimi aracılığıyla elde edilmektedir.

Beşeri sermayenin ekonomi üzerindeki etkisi mikro ve makro ölçekte gerçekleşmektedir. Buna göre mikro etki fertler, aileler ve şirketler

üzerinde görülmektedir. Söz konusu bu etkiler belli alanlarda yoğunlaşarak, ülkenin makroekonomik alanlarına etki etmektedir. Örneğin eğitime yapılan harcamalarla öncelikle bireysel boyutta alınan eğitim, hem beşeri sermayenin niteliğini, hem de kişisel gelirde bir artış sağlayacak, daha sonrada toplumun tüm kesimlerinde olumlu etkilere neden olurken bu durumun yaygınlaşması gelir dağılımını, teknolojinin gelişimini, verimliliği ve bölgesel kalkınma arasındaki farklılıkları çeşitli düzeylerde etkileyecektir. Söz konusu etkileşimler zaman zaman doğrudan doğruya olmakta iken, bazen de sosyal, politik ve demografik unsurlar aracılığıyla gerçekleşebilmektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82).

3. Beşeri Sermayenin Fiziki ve Sosyal Sermaye ile Olan İlişkisi

Solow'un 1956 yılında yayınlanan çalışmasından beri, yalnızca fiziki sermaye birikimine dayanan büyüme modellerinin sürdürülebilirliği tartışma konusu olmuştur. Bununla beraber günümüz iktisadi büyüme yazını başta eğitim, bilgi ve diğer sosyal altyapı harcamalarıyla ulusal gelir artışı arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Eğitime yapılan yatırımlar, emek verimliliğini arttırmakta ve büyümenin sürdürülebilirliği açısından pozitif dışsallıklar yaratmaktadır (Yeldan, 2012: 23).

1960'lı yıllara dek sermaye sözcüğü denildiğinde akla fiziki sermaye gelmekteydi. Fakat beşeri sermayeye yapılan yatırımların uzun dönemli ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlayacağı fikrinin ortaya atılmasıyla birlikte, iktisatçılar çalışmalarında fiziki sermaye ile birlikte beşeri sermayeyi de kullanmaya başlamışlardır. Böylece zamanla insana yatırım, gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında önemli bir kaynak haline gelmiştir. Şüphesiz gelişmiş ülkelerin şuan ki seviyelere gelmelerinde altyapı ve fiziki yatırımlarının yanında beşeri sermaye yatırımlarının da büyük rolü vardır.

Tıpkı fiziki sermaye gibi üretime önemli katkısı bulunan beşeri sermayenin, fiziki sermaye ile arasında bir takım benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle beşeri sermaye kalite ve sayısı nispetinde üretime pozitif katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle fiziki sermaye beşeri sermayeye benzemektedir. Fiziki sermayenin oluşturulması ve üretime sunulması ciddi bir maliyet içermektedir ve bu yönüyle de aralarında bir benzerlik görülmektedir. Beşeri sermaye yatırımlarının üretimle olan ilişkisi ayrıca insanların yaşam kalitesini ve çevreleriyle olan ilişkilerini de etkilemektedir. Bu anlamda sağlıklı ve eğitimli bireyler üretime yaptığı katkı kadar kendi özel hayatına da katkı sağlamaktadırlar (Karagül, 2002: 29). Her iki sermaye türü arasındaki bir diğer benzerlik ise, eğer beşeri sermaye boş kalırsa bu durumdan bireyin zarar görebilecek olmasıdır. Bu boyutuyla işsizlik, bireylerin elde ettikleri becerileri ve bilgi birikimleri üzerinde negatif etkiye sahip olmaktadır. Benzer biçimde fiziki sermaye de

kullanılmadığı takdirde üretime katkısı azalmaktadır (Schultz, 1972: 34).

Beşeri sermaye sürekli olarak değişken bir yapıda olup, bu yönüyle fiziki sermayeden ayrılmaktadır ve bu özelliğinden ötürü beşeri sermaye stoklanamamaktadır. Bu anlamda beşeri sermayeden yararlanılmadığı sürece birey için bu durum bir kayıptır ve beşeri sermayenin fiziki sermayeden ayrıldığı başka bir tarafı da nötr olmamasıdır. Öyle ki fiziki sermaye kullanıp kullanılmama, nerede kullanılacağı ve kullanılma zamanı itibariye tümüyle yansızdır (Karagül, 2002: 30). Fiziki sermayenin kullanımı, sermayedarın kişisel kararlarının yanı sıra başka kararlara da bağlıdır. Ancak beşeri sermaye fiziki sermayeye göre daha esnektir ve bireysel bir varlık olması bakımından kullanıp kullanılmayacağı kararı tamamen bireyin kendi kararlarına bağlıdır (Gençoğlu, 2006: 15). Ayrıca fiziki sermayeye beşeri sermayeden daha kolay ulaşılabildiğinden borç ile kolayca finanse edilebilmektedir. Ancak beşeri sermaye bu özelliğe sahip değildir.

Beşeri sermayenin üretimde etkin olarak kullanılmasının şartlarından birisi de fiziki sermayeyle birlikte üretime etkin bir şekilde katılmasıdır. Ulaşılması gereken üretim miktarını elde etmek için fiziki sermaye ile beşeri sermayenin belli ölçülerde birlikte kullanılması şarttır. Sadece tek bir sermaye kullanımı ile üretim yapmak gerçekçi değildir. Her iki sermayenin de yine hem miktar, hem de nitelik olarak birbirini dengelemesi gerekmektedir. Bir ülkenin üretim alanı ne ise, fiziki sermaye yatırımlarının da beşeri sermaye yatırımlarının da aynı alanda yoğunlaşması gerekmektedir (Karagül, 2002: 91-92).

Beşeri sermaye, fiziki sermayenin yanında sosyal sermayeyle de ilişkilidir. Beşeri sermayenin etkin olabilmesi için sosyal açıdan bir takım ilişkilerin sağlamlaştırılması zorunluluktur. Öyle ki, toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyonu kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran ve güven, norm ve iletişim ağı özellikleri olarak tanımlanan sosyal sermaye, beşeri sermayenin gelişmesine destek veren önemli bir kavramdır (Karagül ve Masca: 39). Bu grup ve birimler arasındaki güçlü ve güvenli iletişim, söz konusu toplumun sağlıklı olduğunun ispatıdır. Bu durum bir bakıma toplumda sosyal sermayenin yeterli olduğu düşüncesinin de bir göstergesidir. Dolayısıyla bir toplumda sosyal sermayeyi oluşturan yapılar sağlamlaştırılmadığı sürece beşeri sermaye verimliliğinin sağlanması mümkün olmayacaktır (Karşıyakalı, 2008: 20). Sosyal sermayenin ülke ekonomisi üzerine etkisi beşeri sermayenin oluşumuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bilgi ve yeteneklerin gelişimine bağlı olarak artan beşeri sermaye, sosyal sermayenin tamamlayıcı unsurudur. Bu anlamda bir ülkedeki eğitim, sağlık, kişi başına gelir oranlarının yüksekliği, bireylerin ülkenin kaynaklarından adaletli bir

şekilde yararlandıklarını göstermektedir. Böylelikle de toplumda bireylerin gelecek kaygısı yaşamadan hayatlarını sürdürmeleri ve bireyler arasında güven duygusunun artırılması sağlanmaktadır (Karaman, 2007: 71).

4. Beşeri Sermaye Göstergeleri

Beşeri sermayeyi ölçmek için çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Beşeri sermaye göstergelerinin belirlenmesinde de, daha çok eğitim üzerinde durulduğu görülmektedir. Bireylerin sahip olduğu bilgi ve yeteneklerin temelinde eğitim olduğundan, beşeri sermaye genel olarak eğitim göstergeleriyle ifade edilmektedir (Atik, 2006: 24).

Beşeri sermaye birikimine en çok etki eden göstergenin eğitim olduğu ileri sürülmektedir. Bunun temel nedeni beşeri sermayeye etki eden diğer faktörlerin etkisini ölçmedeki zorluk olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber var olan insan gücünün sahip olduğu bilgi birikimine yeni bilgiler eklemesi sonucu ulaşılacak bilgi artışı ise beşeri sermayeye yapılan yatırımlarla mümkün olabilmektedir. Bu sebeple beşeri sermayenin verimliliğini arttıracak en etkin yatırım, eğitime yapılan yatırımlardır. Dolayısıyla da beşeri sermaye girdileri içinde en önemlisi eğitim olarak kabul edilmiştir (Bowen, 1964: 183).

Eğitimin ekonominin üretim kapasitesini arttırarak, ekonomik kalkınmayı desteklediği görüşü Adam Smith'e kadar uzanmaktadır (Wigley ve Akkoyunlu, 2011: 375). Bireysel becerilerin geliştirilmesiyle, fertlerin bilgi ve tecrübe kazanmaları ve toplumsallaşmalarına yardımcı olan süreç olarak adlandırılabilecek eğitimin, ekonomik kalkınma ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gereken insan gücünün üretken bir konuma gelebilmesi büyük ölçüde eğitim yoluyla gerçekleştirilmektedir (Arabacı, 2011: 101). Bireyin sahip olduğu beşeri sermaye birikimi, elde edeceği ücret miktarını belirlemede temel unsurlardan biridir. Dolayısıyla insanlar o güne kadar edindikleri beşeri sermaye stokunu arttırabilmek amacıyla geride kalan hayatlarının ve birikimlerinin belli bir kısmını eğitime ayırma ve bir tercih yapma durumu ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu tercih de bireyler açısından, o yaşa gelinceye kadar edindikleri beceri ve yetenek seviyesine denk gelen ücret haddinde çalışmayı kabul etmeleri veya bu gelirden vazgeçip bilgi ve yeteneklerini daha da arttırabilmek adına bir takım yeni eğitim masraflarına katlanmak şeklinde olacaktır (Canpolat, 2000: 270).

Gerek beşeri sermaye, gerekse de ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşıyan eğitim ve topluma verilen bu eğitim hizmetinin seviyesinin değerlendirilmesinde kullanılmakta olan uluslararası nitelikte bazı kıstaslar bulunmaktadır. Buna göre toplumların eğitim düzeyinin değerlendirilmesinde kullanılan kıstaslar; okuryazarlık ve okullaşma oranları,

eğitim ve öğretime ulusal gelirden ayrılan pay, eğitim kurumlarındaki personel sayısı (öğretmen ve teknik eleman gibi), öğrenci sayısı vb. ölçütleri sıralamak mümkündür (Karagül, 2012: 93). Eğitim göstergelerine bakıldığında, okullaşma oranı, okul başına öğretmen/öğrenci oranı ile eğitim harcamaları göze çarpmaktadır (Karataş ve Çankaya 2010: 40). Bu değişkenler bir ülkenin gelişmişlik düzeyini göstermek için kullanılan göstergelerdendir. Eğitim ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ülkedeki nitelikli ve eğitimli insanların artması, ülkenin gelişmesi ile doğru orantılıdır ve eğitimin getirisi, sadece ekonomi ile sınırlı değildir. Bu getirileri şu şekilde sıralayabiliriz (Akça, 2014: 21).

- Kişilerin iyi eğitilmesiyle beraber sadece kendi dönemleri değil, gelecek kuşaklarda bu durumdan olumlu etkilenir. Mevcut kuşakların daha iyi eğitilmesi ile gelecek kuşaklar daha fazla gelir elde edecek ve daha rahat bir hayat yaşayabileceklerdir.

- İyi eğitilmiş işgücü işe daha uyumlu olabilmekte ve mesleki akışkanlığı sağlayabilmektedir.

- İstihdam piyasasındakilerin daha iyiyi arama, araştırma ve yetenekleri ile bu yöndeki çabaları artarken, doğal olarak teknolojide de yeni gelişmeler ortaya çıkmaktadır.

- Bireylerin sosyal sorumluluklarının bilincine varmasını sağlamakta, bu durum bireylerin suç işlemesini azaltmaktadır.

- Kültürel değerlerin iletilmesini ve beslemesini sağlamaktadır.

- Demokratik terbiyenin yaygınlaştırılmasını ve bireylerde sağduyu yaratarak katılımın teşvik edilmesini sağlamaktadır.

Beşeri sermaye kuramı, bireylerin bilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesinin, ekonomik faaliyetlerdeki verimliliklerinde bir artış sağlayacağını ifade etmektedir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken bir konu bireyin iktisadi faaliyetlerini verimli bir şekilde gerçekleştirmesi ve iyi bir eğitim alması için öncelikle sağlıklı olması gerektiğidir. Bu yüzdendir ki tıpkı eğitim gibi sağlık da, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir ölçüttür. Çalışan bireylerin sağlıklı olmasıyla verimli olması arasında güçlü bir bağlantı vardır ve böyle bir toplumda beşeri sermayeyi artırabilmek kolaylıkla mümkün olabilecektir. Şayet toplumun bir ferdi gerek zihinsel ve mental, gerekse de bedenen sağlıklı bir durumduysa kendisine verilecek olan eğitim çok daha kolay olacaktır. Dolayısıyla beşeri sermaye kapsamında eğitilecek bireyin sağlıklı olması zorunlu hale gelmektedir (Karagül, 2002: 70-71).

Beşeri sermaye birikimini artırmak amacıyla tüm topluma sunu-

lan eğitimin getiri oranı; bireylerin yaşamları süresince yaptıkları eğitim masraflarının bir karşılığı olarak, elde ettikleri gelirlerinin bugünkü değeri toplamını, yapılmış olan eğitim harcamalarının tutarına eşit kılan iskonto oranı biçiminde tanımlanmaktadır.

Tanım aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Atik, 2006: 25).

$$I= R_1/(1+r)+R_2/(1+r)^2+\ldots\ldots+Rn/(1+r)^n$$

Formülde:

I: Eğitim yatırım harcamasını,

R:Yatırımlardan her yıl elde edilmesi beklenen geliri,

r: Eğitimin getiri oranını,

n: Yatırımın faydalı ömrünü temsil etmektedir.

Eğitim harcamalarındaki bir artışla beraber eğitimin getiri oranı da artmakta, dolayısıyla da yatırımlardan beklenen gelirde o ölçüde artış göstermektedir. Beşeri sermayenin en önemli belirleyicisi olan eğitimle birlikte, sağlık faktörü de beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunan unsurlardan birisidir. Sanayileşmiş toplumlarda, sağlığa ayrılan yatırım miktarı daha fazla olduğundan bu toplumlarda yaşayan bireylerdeki sağlık bilinci ve verimlilikleri de doğal olarak fazla olmaktadır (Taban, 2006: 43).

Bir toplumdaki bireylerin sağlık seviyelerini arttırmadan, o ülkenin kalkınmış ülke olarak tanımlanabilmesi mümkün olamamaktadır. Sağlık hizmetleri bir ülkenin ne denli kalkınmış olduğunu gösteren ve benzeri diğer göstergeleri de etkileyerek kalkınmayı hızlandıran bir faktördür. Aynı zamanda bir ülke sağlık hizmetlerinin kalitesine bağlı olarak artan beşeri sermaye stokuna sahip olmaktadır (Mazgit, 1998: 92). Dolayısıyla daha verimli, yeni fikirler üreten bireylerin yetişmesine olanak sağlayarak, ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadırlar. Bununla beraber sağlık açısından bilinç düzeyi yükselen toplumlarda planlanan ya da arzu edilen nüfus miktarına da daha rahat biçimde ulaşılabilir. Böylece sağlık kriteri yukarıda sayılan ve sağladığı bütün katkılarla beşeri sermaye birikimini arttırırken, aynı zamanda da iktisadi kalkınmayı hızlandırmaktadır.

Beşeri sermayenin değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer kıstas, nüfus ve göçtür. Bu faktörün göstergeleri arasında nüfus artış hızı, kadın-erkek nüfus oranları, kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan nüfus bulunmaktadır. Nüfus artışı oranlarında görülen aşırılık, ülkenin iktisadi gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir. Çünkü artan nüfus, istihdam edilmediği takdirde ülke beşeri sermaye ihracatçısı olabilmektedir ve bu duruma beyin göçü denilmektedir. Beyin göçü, belli vasıflara sahip bireyin

yaşamını sürdürdüğü ülkeden ayrılıp, daha iyi bir yaşam için, eğitim sürecine başka bir yerde devam etmesine denir. Bu göçe, ekonomik nedenler, politik nedenler, eğitim sistemi ve işsizlik gibi göstergeler neden olabilmektedir (Akça, 2014: 28).

Aşağıdaki Şekil 1'de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nca hazırlanan Beşeri Kalkınma Endeksinin (HDI) oluşumu gösterilmektedir.

	Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam	**Bilgi**		**Kaliteli Yaşam Standardı**
KRİTERLER	Doğumda yaşam beklentisi	Yetişkin Okur yazar oranı	Ortalama okullaşma oranı	Satın alma gücü endeksi Kişi başına GSYH
GÖSTERGELER	⇓	⇓		⇓
ALT ***ENDEKSLER***	Ortalama yaşam beklentisi	Eğitim endeksi		GSYH Endeksi

⇓

Beşeri Kalkınma Endeksi

Şekil 1: Beşeri Kalkınma Endeksinin (HDI) Oluşumu

Kaynak: http://hdr.undp.org

Yukarıdaki Şekil 1 incelendiğinde Beşeri Kalkınma Endeksinin eğitim ve sağlık göstergelerini içeren sosyal boyut ve ekonomik boyut olmak üzere temelde iki ana başlıktan oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla da Beşeri Kalkınma Endeksi (BKE), bu göstergelerin bir fonksiyonu olmakta ve aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 44)

HDI= f (Okur-yazarlık oranı, ortalama yaşam beklentisi, kişi başına GSYH)

Endeks = (Gerçekleşen Değer – En Düşük Değer) / (En Yüksek Değer – En Düşük Değer)

5. Türkiye'de Beşeri Sermayenin Görünümü

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından düzenli olarak yayınlanan başlıca endekslerinden birisi durumundaki ve İnsani Gelişme Endeksi'ni de (İGE) içeren "İnsani Gelişme Endeksleri ve Göstergeleri: 2018 İstatistiksel Güncellemesi" iktisat politikası uygulayıcılarına var olan durumu ve uzun vadeli eğilimleri özetleyecek biçimde beşeri ve toplumsal gelişmeler hakkında bilgi sağlamaktadır. 2015 yılında yayınlanan raporda bulunan İGE'ye göre Türkiye, 0.761 puan ile 188 ülke ve bölge arasında

72. sırada iken, 2016 yılında yayınlanan rapordaki İGE'de ise 0.767 puanla 188 ülke ve bölge içerisinde 71. sırada yer almıştır. Son olarak yayınlanan istatistiksel güncelleme sonrasında ise Türkiye, 0.791 puan ile 189 ülke içerisinde 64. olmuştur. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi değeri 1990 yılından itibaren % 6,6'lık bir artış göstererek 0.579'dan 0.791'e yükselmiştir. Aynı dönem itibariyle doğumda beklenen yaşam süresi 11,7 yıl, beklenen öğrenim süresi 6 yıl brüt milli gelir artışının da %121, 2 olduğu görülmektedir[1].

Aşağıdaki Tablo 1'de eğitim ve sağlıkla ilgili olarak öne çıkan İnsani Gelişme Göstergelerinden yararlanılarak hazırlanmış Türkiye ekonomisine ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Çeşitli (Eğitim/İlköğretim ve Sağlık) İnsani Gelişme Göstergeleri

Yıllar	Net Okullaşma Oranı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Toplam Sağlık Kurumu Sayısı	Toplam Yatak Sayısı	1000 Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı	Top. Sağlık Harcamasının GSYH Oranı (%)
2008	97.37	23	307	13.818	183.183	2.56	5.8
2009	96.49	22	316	15.205	188.638	2.60	5.8
2010	98.17	21	322	26.993	200.239	2.72	5.3
2011	98.41	20	323	27.997	194.504	2.60	4.9
2012	98.67	20	192	29.960	200.072	2.65	4.7
2013	98.86	19	195	30.116	202.031	2.64	4.7
2014	99.57	18	197	30.176	206.836	2.66	4.6
2015	96.30	18	202	30.449	209.648	2.66	4.6
2016	94.87	17	195	32.980	217.771	2.73	4.6
2017	91.50	17	204	33.587	225.863	2.79	4.5

Kaynak: TÜİK (2019). (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

TÜİK tarafından en son yayınlanan 2017-2018 eğitim-öğretim dönemine ait ve ilgili yıldan geriye dönük olarak yaklaşık on yıllık verilerden yararlanılarak oluşturulan yukarıdaki Tablo 1'e göre, net okullaşma oranının neredeyse % 100'e yaklaştığı görülmektedir. İlköğretimde, öğretmen ve okul başına düşen öğrenci sayısındaki çarpıcı iyileşmeler de düşünüldü-

1 Undp.org, Erişim: 04.08.2019

günde, var olan manzaranın ilerleyen yıllar açısından ümit verici olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bilindiği üzere beşeri sermayeye ilişkin önemli kriterlerden birisi de sağlıktır. Literatürde, eğitim her ne kadar en önemli beşeri sermaye göstergesi olarak kabul ediliyor olsa da, sağlık da bireylerin nitelikli bir eğitimi alabilmelerindeki bir ön şarttır. Dolayısıyla toplumların ilk olarak sağlık sistemlerini iyileştirmeleri bir gerekliliktir. Sağlıkla ilgili birkaç temel kriter bir toplumun sağlık konusunda gösterdiği gelişmelerin takibi açısından önemli olup bu göstergelerden bazıları; sağlıkla ilgili toplam kurum sayısı, yataklı ve yataksız (ayakta tedavi) kurum sayısı, hasta başına ve 1000 kişi başına düşen yatak sayıları ile toplam sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payı şeklinde sıralanabilir. Aynı tablonun sağlıkla ilgili verilerine bakıldığında 2008–2017 yılları arasındaki dönemde toplam sağlık kurumu sayısının yaklaşık 3,8 kat oranında, toplam yatak sayısının ise aynı dönemde yüzde 25 oranında arttığı görülürken, 1000 kişi başına düşen yatak sayısı da yüzde 10 civarında artarak 2,56'den 2,79'a ulaşmıştır. Türkiye'de ki kamu sağlık harcama düzeyinin OECD ülke ortalamasının oldukça altında olduğu gerçeğinden hareketle, devletin sağlık alanına daha çok kaynak ayırması gerekmektedir. Ayrıca, hekim sayısının ve yataklı tedavi kurumu sayısındaki artışın insani gelişim üzerindeki pozitif etkisi düşünüldüğünde, daha fazla sağlık personeli ve daha fazla yataklı tedavi kurumu yatırımı beşeri sermayenin gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır. Bununla birlikte elimizdeki verilere göre, sağlık alanında nicel boyutta gerçekleşen bu olumlu gelişmelerin yanında, söz konusu dönem itibariyle toplam sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payında yaşanan %20'ler civarındaki çarpıcı azalış, üzerinde ivedilikle durulması gereken bir husus olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, daha yüksek bir insani gelişim için devletin kamu sağlık harcamalarının nicelik yönünden olduğu kadar nitelik yönünden de arttırması bir zorunluluktur.

Nüfus beşeri sermeyenin özellikle de miktarını etkileyen unsurlardan birisi olup, gelişmekte olan ülkelerde bağımlı nüfusun toplam nüfusa oranının yüksek olması, aynı zamanda tüketim artışına da yol açtığından fiziki sermaye birikimi zorlaşmaktadır. Çalışma çağındaki nüfusun istihdamı açısından zaman zaman sorun yaşayan ekonomiler beşeri sermayelerini dışarı gönderirken, istihdam etme açısından işgücüne gereksinim duyan ekonomiler ise beşeri sermayeyi ülke dışından getirmektedirler (Çankaya, 2009).

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Türkiye'deki Kurumsal Olmayan Nüfusun İş Gücü Durumu (2008-2019)

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (milyon)	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
2008	50 982	22 899	20 604	2 295	44. 9	10.0	40.4
2009	51 833	23 710	20 615	3 095	45.7	13.1	39.8
2010	52 904	24 594	21 858	2 737	46.5	11.1	41.3
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	47.4	9.1	43.1
2012	54 961	26 141	23 937	2 204	47.6	8.4	43.6
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	48.3	9.0	43.9
2014	56 986	28 786	25 933	2 853	50.5	9.9	45.5
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	51.3	10.3	46.0
2016	58 720	30535	27 205	3 330	52.0	10.9	46.3
2017	60 148	31 932	28 645	3 287	53.1	10.3	47.6
2018	60 654	32 274	28 738	3 537	53.2	11.0	47.4
2019*	61 342	32 426	28 269	4 157	52.9	12.8	46.1

Kaynak: TÜİK (2019), * 2019 Mayıs ayı itibari ile (Erişim Tarihi: 21.08.2019).

Türkiye ekonomisi açısından 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun 2008-2019 yılları arasında yüzde 20 oranında artarak 61.342 kişiye ulaştığı, iş gücünde ise bu sayısının yaklaşık % 41 oranında arttığı görülmektedir. Söz konusu dönemde istihdam edilenlerin sayısında % 37'lik bir artış olmasına rağmen, aynı dönem itibariyle işsiz sayısında (istihdam edilenlerden daha fazla) yüzde 80'nin üzerinde çok dramatik bir artış yaşanmıştır. Bununla beraber iş gücüne katılım oranının dönem boyunca artmakta olduğu ve 2019 yılı itibariyle 15 ve daha yukarıdaki yaştaki nüfusun %52,9'nun iş gücüne dâhil olduğu anlaşılmaktadır. İşsizlik oranındaki artışın en fazla olduğu dönemler olarak 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkisinin yoğun bir biçimde hissedildiği 2009 yılı ile 2018 yılındaki kur şoku sonrasında görülen tüketim ve üretim hacminde yaşanan daralma sonucu 2019 yılları olurken, işsizliğin en düşük olduğu dönem ise %8,4 ile 2012 yılı olmuştur.

İşgücüne ilişkin veriler topyekûn ele alındığında mevcut tablo özellikle işsiz sayısı itibariyle oldukça karamsar gözükmektedir. Bununla beraber Türkiye'nin önünü açacak, istihdam yaratacak bilgi teknolojisi

sektörünün, istihdam üzerindeki vergiler düşürülerek ve diğer teşviklerle desteklenmesi bu bakımdan önemlidir. Bilgi teknolojisinden ülke ekonomisinin mümkün olan en yüksek yararı elde edebilmesi için üniversite-sanayi işbirliği, bu amaca hizmet edecek teknoparkların kurulması, devletin bilgi teknolojisine yönelik faaliyetleri koordine edecek bir bürokratik yapının oluşturulması önemli adımlar olacaktır. Dolayısıyla beşeri sermayeden, beyin göçüne neden olmadan, en üst düzeyde faydalanabilmenin yolları mutlaka aranmalıdır.

Sonuç

İktisadi kalkınma süreci kısa ve uzun vadede beşeri sermaye üzerinde olumlu etkilere sahiptir ve beşeri sermaye de kalkınma sürecini uzun vadede pozitif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda beşeri sermaye birikimi, iktisadi kalkınma hedefine erişmede tek başına yeterli olmamakla beraber önemi de büyüktür. Toplumsal yaşamın düzenli işlemesine engel olan bir takım sorunların varlığına karşın yalnızca eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine dönük tedbirler istenilen düzeyde sonuç vermeyecektir. Gelişmekte olan ülkeler, içerisinde bulundukları bu açmazdan kurtulabilmek adına beşeri sermayeye yatırım yapmak durumundadırlar. Hazırlanan kalkınma planlarının, ekonominin yönünü büyük oranda tespit eden iktisat politikaları ile uyum içinde olması, eğitilmiş ve sağlıklı işgücünün doğru iş alanlarına kanalize edilmesini sağlayacak ve sonuç olarak iktisadi faaliyetlerde etkin bir biçimde istihdamı gerçekleştirilen işgücü de, ekonomiye önemli oranda katma değer katacaktır.

Ülkeler arasında ekonomik açıdan görülen önemli farklılıklardan birisi kalkınmışlık seviyesidir. Buna göre, nispeten daha azgelişmiş ekonomilerin kalkınmaları açısından eğitim seviyesindeki düşüklük, yetersiz sağlık harcaması ve koşulları ile yoğun olarak yaşanan beyin göçü karşılaşılan temel sorunlar arasındadır. Bu sorunlar azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla kaynak israfına neden olurken, aynı zamanda beşeri sermaye birikiminin de önüne geçmektedir. Eğitim düzeyinde görülen artışlara paralel olarak, daha sağlıklı yetişen bireylerin yaşadığı toplumlarda, bilginin üretimi ve etkin kullanımı ekonomik kalkınma seviyesini yükseltmektedir. Emeğin bilgi, birikim ve ilgili alandaki yeteneklerindeki artışlar, teknolojik gelişmeyi hızlandırırken bu gelişme faktör verimliliğini de artırmakta ve kalkınma sürecinde beşeri sermayenin önemli bir misyon üstlenmesini sağlamaktadır.

Kalkınmanın iyileşme veya ileri gitme tanımından yola çıkarak; ülkelerin ilerleyebilmesi için üretime önem vermeleri gerektiği bilinen bir gerçektir. Teknolojik ilerlemeler ve ülkeler arası koordinasyonun artmasıyla birlikte üretimde insan unsurunun önemi, bilgi ve deneyim ekseni-

ne kaymaktadır. Başka bir deyişle kişilerin kazanımlarının üretime kattığı değer daha net gözlenebilir olmuştur. Toplumların uzun vadeli kalkınmalarında beşeri sermaye önemli bir misyon üstlenmiştir. Bireylerin eğitim ve sağlık alanlarında bilinçlenmesi, ekonomilerin kalkınma amaçlarına varabilmelerinde ekonomilere ciddi katkı sağlayacaktır. Bununla beraber ekonomik kalkınmanın istikrar sağlaması, karşılıklı bir etkileşim içerisinde beşeri sermayeyi de olumlu yönde etkileyecektir.

Türkiye ekonomisi 2008-2019 yılları arası dönemde, beşeri sermaye göstergeleri açısından belli ölçüde ilerlemeler kaydetse de, bu göstergelerinin iyileştirilmesi adına daha fazla yatırım yapılmasının gerekliliği de ortadadır. Beşeri sermaye yatırımlarının toplumsal getirisi kısa vadeli olmayıp tam tersine, uzun vadede görülmektedir. Dolayısıyla da beşeri sermayenin gelişmesi için gerçekleştirilecek yatırımların ilerleyen yıllarda Türkiye'nin gelişmesini önemli oranda destekleyeceği aşikârdır. Belli ölçüde yol kat etmiş olsa da henüz tam olarak sanayi toplumu aşamasına geçememiş olan Türkiye, bilgi toplumunun sonuçlarından etkilenmekle birlikte bilgi toplumuna erişmede önemli virajları dönmek durumundadır.

Günümüzde verilecek nitelikli bir eğitim sonucu, bilim ve teknoloji alanlarında elde edilecek başarılar aracılığıyla erişilecek bilgi toplumu, Türkiye'nin uzunca bir süredir beklediği yapısal dönüşümün ardındaki en önemli faktörlerin başını çekmektedir. Ancak ülkemizin özellikle bilim ve teknoloji alanında üretici bir ülke olmaktan ziyade, kullanıcı pozisyonunda bulunması, araştırma- geliştirme ve eğitim harcamalarının bütçeden aldığı payın olması gereken seviyede olmaması ve toplumun geniş çaplı bir kültürel ve zihniyet değişimine yeterince açık olmaması başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Tüm bu sorunların asılması için Türkiye'nin eğitim yatırımlarını arttırması, bölgesel farklılıkları en aza indirmesi, bu yatırımlardan da herkesin eşit biri de yararlanmasını sağlaması ve teknolojik alt yapıyı hazırlaması gerekmektedir.

Kaynakça

Akça, F. (2014). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerinden Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sivas.

Akkoyunlu, W. A. ve Akkoyunlu, B. (2011). Türkiye'de Eğitimin Değerinin Ölçülmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 375 - 385.

Arabacı, İ. B. (2011). Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35), 100- 112.

Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Bursa:

Ekin Kitabevi.

Bal, H., Algan, N., M., M. ve Kandır, E. (2014). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, 1-9.

Barro, R J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106, No. 2, 407-443.

Becker, G. S. ve Tamura, R. (1990). Human Capital, Fertilty, and Economic Growth. *The Journal of Political Economy,* (October), 12-37, Erişim: https://www.ntaccounts.org/doc/repository/Becker_et_al.pdf Erişim Tarihi: 10.07.2019.

Berg V, D, H. (2012). *Economic Growth and Development*, World Scientific Publishing*,* Second Edition, Singapore.

Bontis, N. (1999). Managing Organizational Knowledge By Diagnosing Intellectual Capital:Framing and Advancing the State on the Field. *International Technology Management*, 18, Nos: 5/6/7/8, 433-463.

Bowen, W.G. (1964). Assessing the Economic Contribution of Education: an Appraisal of Alternatives Approach Harris, S.E. (ed), *The Economics Aspect Higher Education,* 177-201, OECD, Paris

Canpolat, N. (2000). Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 265-281.

Çankaya, E. (2009). *Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Muğla.

Çankaya E. ve Karataş, M. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 29-55.

Deliktaş, E. (2001). Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye. *Ege Akademik Bakış*, 1 (1), 1-19.

Doğan, S. ve D. Şanlı (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8 (1), 173-196.

Emirkadı, Ö. (2019). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi, İktisadi Büyüme ile İlişkisi ve Sosyal Boyutu Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi,* 11 (2), 131-148.

Genç, M. C., M. K. Değer ve Berber, M. (2009). Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik

Analizi, *Uluslar Arası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 48-60.

Gençoğlu, P. (2006). *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayemin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Kayseri.

Güneş, Ş. (2005). Türkiye'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (3).

Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon: Anıt Matbaa.

Karaman, E. (2007). *Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Analiz*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Karşıyakalı, B. (2008). *Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/İzmir.

Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *The Quarterly Journal of Economics*, (August), Volume:108 (3), 681-716, https://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/01/kremer1993.pdf Erişim Tarihi: 14.07.2019.

Kunduracı, N. F. (2010). *Yoksullukla Mücadele - Beşeri Sermaye İlişkisi*, (Yayınlanmış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi). T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Lucas, R. E. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, North-Holland, 22, 3-42.

Mazgit, İ. (1998). *Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/İzmir.

Pınar, A. (2006). *Maliye Politikası (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Naturel Yayıncılık.

Saxton, Jim, (2000), Invesment In Education: Private and Public Retuns, Joint Economic Committee, *United States Congress*, 1-13.

Schultz, T. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.

Schultz, T. (1972). Human Capital: Policy Issues and Research Opportuni-

ties. *NBER Working Papers*, Vol. 6, No. 4126, 1-84.

Taban, S. (2006). Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, (2), 31-46.

Türk, İ. (2007). *Maliye Politikası Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anabilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1), 59-77.

Yeldan, E. (2012). Ekonomi-tek Volume / Cilt: 1 No: 2 May / Mayıs 2012, 21-60, http://ekonomitek.org/pdffile/no2_08_erinc_yeldan.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2019.

Yumuşak, İ. G. ve Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1),77-96.

http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi Erişim Tarihi: 04.08. 2019.

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, Erişim Tarihi: 05.08.2019.

İşgücü İstatistikleri, Mayıs 2019, http://tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30691, Erişim Tarihi: 21.08.2019.